

Velika kuća Ivana Opštinar na salašima Matarići kod Sombora

– Usporedni osvrt na zadruge na *salašima* na Bezdanskom putu –

Milana Černelić*

Sažetak

Autorica prikazuje zadružnu obitelj Matarići – Opštinari na salašima Matarići u usporedbi sa zadrugama na salašima na Bezdanskom putu u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, sa svrhom šireg uvida u ove oblike obiteljskog suživota kod hrvatske subetničke skupine Bunjevci u somborskom kraju. Usporedno se na obje lokacije opisuju osnovne značajke zadružnog života: zajednička i privatna imovina, gospodarenje, upravljanje, organizacija svakodnevnog života, dnevna i godišnja podjela poslova, odnosi među članovima zadruge i podjela zadruge. Daje se poseban uvid u društvene i pravne aspekte zadružnih obitelji i njihov status u odnosu na nuklearne obitelji. Prikaz završava osvrtom na običajno-pravne i zakonske aspekte nasljeđivanja i dioba zadruga na ovome užem području Bačke i ukazuje na potrebu istraživanja ovih pitanja i na drugim bunjevačkim područjima u Bačkoj uključujući i ostale bunjevačke ogranke.

Ključne riječi: Velika kuća, obitelj Matarići – Opštinari, zadruge, Sombor, Bezdanski put

Uvod

Bunjevci u okolici Sombora živjeli su u zadrugama, obiteljskim zajednicama, koje su se sastojale od obitelji nekoliko oženjene braće na istome *salašu*, poput svojih suzavičajnika u okolici Subotice (Usp. Černelić 2006; Ibid. 2010). *Zadruga je, u južnih Slavena, zajednica kojoj su karakteristike: krvno srodstvena ili bračna povezanost članova, njihovo zajedničko življenje, zajednička imovina, jedinstveno gospodarenje. Zadruga mora imati red na kojemu počiva – podjelu prava i dužnosti, vodstvo za cjelinu zajednice, organizaciju muških i ženskih poslova* (Andrić 1992, 6).¹ Slijedom spome-

* izvanredna profesorica, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet, Zagreb

¹ Pojedini etnolozi kritički se odnose prema korištenju termina zadruga za označavanje ovakvog oblika obiteljskog suživota, te se zalažu za drugačiju terminologiju, kao, primjerice, termin proširena

nutih karakteristika u ovome radu prikazat će se jedna određena zadruga na *salašima* Matarići uz usporedni osvrt na zadruge uopće na *salašima* na Bezdanskom putu. Posebna naziva kojim bi se označila obiteljska zajednica ustrojena na spomenuti način nije bilo. Na temelju činjenice da u zadrugi živi veći broj članova obitelji na okupu nego što je to slučaj u okviru jedne nuklearne obitelji, ovu obiteljsku zajednicu označavali su razlikovnim nazivom *velika kuća*. Tako se zadruga Matarića na istoimenim *salašima* prema gazdi Ivanu nazivala *velika kuća Ivana Opštinar*. Pojedine obitelji, bile one zadružne ili nuklearne, koje su egzistirale usporedo sa zadružnima, razlikovale su se međusobno prema nadimcima, budući da je većina obitelji na ovim *salašima* imala prezime Matarić, prema kojemu su i *salaši* dobili ime. Nadimak *Opštinari* potječe od dide Marka, koji je dvadeset i jednu godinu bio gradski *opštinar* u Somboru. O životu ove zadružne obitelji podatke sam prikupila pred tri desetljeća na temelju kazivanja Janje i Franje Matarića, bračnoga para koji su živjeli u ovoj zadrugi.² Ova zadružna obitelj nema dugu tradiciju, budući da Marko sa svojim sinovima nije živio u zadrugi. Kada su sinovi Albe i Boško odrasli i oženili se, Marko im je isplatio njihov dio nasljedstva i ostao je živjeti s Ivanom i bratovljevom kćeri Jozefinom, koja je bila slijepa. Ivan je sa svojim sinovima započeo obiteljski život na zadružni način, što znači da su njegovi sinovi nakon ženidbe ostali na istom kućištu, živjeli i privređivali zajednički. Imao je sedmero sinova. Đeno i Vranjo umrli su kao djeca, a Šandor i stariji Đeno kao odrasli mladi ljudi. Đeno je zapravo nestao u ruskom zarobljeništvu. Ivan je u zadrugi živio s četvero preostalih sinova. Njegovi sinovi imali su dosta djece, međutim većinom su preminuli u ranoj životnoj dobi. Najčešći uzrok smrti bila je tuberkuloza. Tako, niti jedno od troje djece mojih kazivača Janje i Franje, nije preživjelo (Prilog 1).

Zadruga Matarići – *Opštinari* podijeljena je 1935. godine. U vrijeme diobe bilo je 16 članova zadruge, najveći broj zadrugara na okupu nije bio veći od 19 članova. Svi su živjeli zajedno na jednom *salašu*.

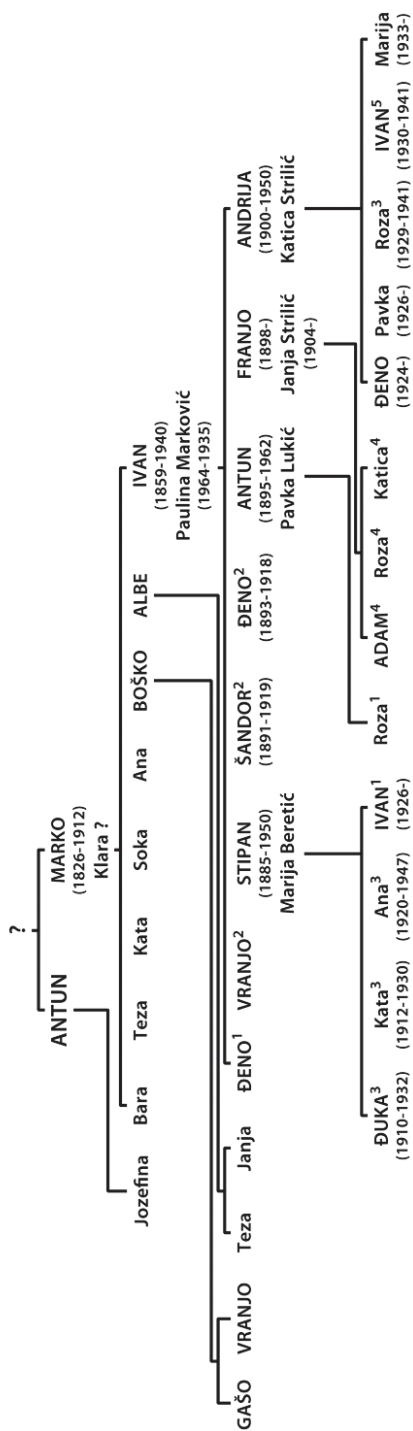
Tijekom istraživanja, u to vrijeme, osim podataka o ovoj zadrugi prikupila sam i nešto podataka o zadrugama na *salašima* na Bezdanskom putu, gdje nisam imala prilike razgovarati s potomcima zadruge, već sam o životu u zadrugama saznala na temelju kazivanja jednoga svjedoka koji je poznavao život u pojedinim zadrugama koje su na ovim *salašima* postojale početkom XX. stoljeća (Černelić 1981b).³ Ovi su

obitelj, premda ni sam taj naziv nije dovoljno precizan za označavanje glavnog distinktivnog obilježja ovakve obiteljske zajednice, a to je kolektivno vlasništvo (usp. Čapo Žmegač 2001, 498-499). U nedostatku boljeg termina, jer smatram da je termin proširena obitelj još manje adekvatan zbog svoje općenitosti, u ovome radu koristit ću se terminom zadruga.

² Istraživanje zadružnog života u somborskom kraju obavila sam 1981. godine u okviru tadašnjeg projekta *Seljačke obiteljske zadruge u 19. i 20. stoljeću* voditelja prof. dr. Milovana Gavazzija, a građa je pohranjena u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Černelić 1981).

³ Riječ je o kazivaču Alojzu Parčetiću, r. 1897. godine. U vrijeme istraživanja bio je još živ jedan potomak zadruge Dorotića u dobi od devedeset i dvije godine, koji je međutim većinom odbijao

RODOSLOVLJE ZADRUGE MATARIĆI-OPŠTINARI

- 1 Preminuo/la kao dijete.
- 2 Neženja.
- 3 Preminuo/la od tuberkuloze.
- 4 Preminuo/la od tuberkuloze u starosti do tri mjeseca.
- 5 Preminuo od tetanusa.

Prilog 1. Rodoslovlje zadruge Matarići – Opštinari. Izvadila Milana Černelić 1981.

podaci dragocjeni, u nekim segmentima čak i detaljniji od podataka koje sam dobila od živućih potomaka jedne zadrugne obitelji, tako da ću i ta saznanja uzeti u obzir sa svrhom šireg uvida u zadrugni život somborskog kraja (koliko je to na temelju raspoloživih podataka moguće) i usporedbe nekih specifičnih obilježja, po kojima se zadruge međusobno razlikuju, ne samo od mjesta do mjesta, već i od obitelji do obitelji. Međutim, i u vrijeme istraživanja pred više od trideset godina nije bilo moguće naći kazivače koji bi svjedočili ovakvom obliku obiteljskog života na temelju vlastitoga iskustva. Bračni par Matarić rijetka je iznimka, s kojima sam imala sreću razgovarati o ovome obliku obiteljskog života iz prošlosti bačkih Bunjevaca somborskoga kraja. Prema saznanjima tijekom istraživanja, u somborskome kraju zadruge su se ranije ugasile kao oblik proširene obiteljske zajednice nego u subotičkom kraju, gdje je ipak tih godina još bilo moguće pronaći određeni broj ljudi, potomaka pojedinih zadrugnih obitelji i na taj način više saznati o svakoj od njih posebno.⁴ Zadruge su se na *salašima* na Bezdanskom putu raspadale nakon Prvoga svjetskog rata, a posljednja zadruha održala se do tridesetih godina XX. stoljeća. Kazivač je zapamtio da su u to vrijeme postojale četiri zadruge, od kojih su tri bile bunjevačke i jedna srpska. Na *salašima* je živjelo većinsko hrvatsko bunjevačko stanovništvo, zajedno s pet do šest srpskih obitelji. Bunjevačke zadruge bile su sljedeće: zadruha Firanj sa starješinom Šandorom i njegova dva sina Šimom i Antunom, koja je podijeljena oko 1920. godine; zadruha Budimčevića, sa starješinom Andrijom i njegovim sinovima Stipanom i Đukom (imao je on više sinova, ali su se ostali odijelili od oca i braće nakon Prvoga svjetskog rata); i zadruha Dorotića, u kojoj su živjela zajedno dva brata Loza (Alojz) i Antun (Tuna). Starješina je bio stariji brat Loza. Tuna se oženio tek u šezdesetoj godini, sa svojom ženom živio je jedno vrijeme u zadrugi. Loza je imao sina Grgu koji se oženio prije Tune i ostao u zadrugi sa svojom obitelji (ženom i troje djece). Zadruha Dorotića opstala je dulje od ostalih, podijelila se nakon 1930. godine. Za označavanje zadrugnih obitelji se na ovim *salašima* koristio izraz *velika* ili *zajednička familija* kao razlikovni naziv za nuklearnu, koju je kazivač označio izrazom *samačka obitelj*. Također se pri obilježavanju zadrugnih obitelji govorilo da su se srodničke obitelji *uortačile*. Prosječan broj članova zadruge bio je od sedam do deset, ne računajući kćeri koje su nakon udaje napuštale zadrugu. Sve su zadrugne obitelji živjele na jednom mjestu *u jednoj avliji i na jednoj hrani*.

Imovina

Zajednička imovina

Opštinari su obrađivali svoju i tuđu zemlju. Dvadesetih godina XX. stoljeća imali su 42 jutra zemlje (od čega su naslijedili 26 jutara zemlje od *dida* Marka), a

odgovarati na pitanja, pa su pojedini podaci koje sam od njega uspjela saznati oskudni i samo potvrđuju podatke A. Parčetića.

⁴ Riječ je o tri zadrugne obitelji: Černelić 1979a; *ibid.* 1979b; *ibid.* 1979c. Prikazi dviju zadrugnih obitelji kasnije su objavljeni (Černelić 1992; *ibid.* 2006; *ibid.* 2010).

do vremena diobe podvostručili su količinu zemlje na 84 jutra. Osim toga, uzimali su u *arendu* svećenikovu zemlju, koja je iznosila 32 jutra. Uglavnom je sva zemlja bila pod oranicama, osim jednog jutra livada i četiri jutra pod *okopom*: ledina i mali vinograd. Sva je zemlja bila na jednom mjestu (na kraju katastarske općine prema *ataru*, zemljište prema Stapar i prema kanalu u pravcu Sombora).⁵ Sinovi koji su se nakon ženidbe odvojili od obitelji dobili su po 7 jutara, a kćeri po 3 jutra zemlje. Najviše zemlje je dobio Ivan, jer je otac Marko ostao s njim na istom kućištu i ta je zemlja bila početni kapital novoosnovane Ivanove zadruge.

Zadrugari na *salašima* na Bezdanskom putu imali su nešto manje zemlje, no njihove zadruge imale su manji broj članova: Firanji 25-30, Budimčevići 6-7 i Dorotići 7-8 jutara. Također su većinu zemlje činile oranice, bilo je i livada samo oko *avlije* i nešto vinograda. Zadruge na obje lokacije nisu imale ritove s trskom i šume u posjedu.

Kuća i kućište zadruge Matarići – Opštinar

Salaš je naziv za čitav gospodarski kompleks kućišta, kao i za kuću u kojoj je obitelj stanovala (Prilog 2).⁶

Zadružni *salaš* srušen je 1978. godine. Bio je zidan od nabijene zemlje, pokriven trskom. Sastojao se iz tri sobe: *stražnje sobe*, *sridnje sobe* i *čiste sobe*. Između *sridnje sobe* i *čiste sobe* nalazila se *velika kujna* i *odžak*. Ispred *stražnje sobe* bila je *kujna*, ispred *čiste sobe* *kiljerac*, a između ove dvije manje prostorije bio je otvoreni trijem *gonak*. U *stražnjoj sobi* nalazio se *veliki astal sa stolicama*, dva kreveta i *paorska peć*.⁷ U ovoj se sobi zimi tkalo na tkalačkom stanu. U *sridnjoj sobi* su bila dva kreveta, majkin *šublot*,⁸ sanduk visok do jednog metra *nacifran na ruže*, dvije klupe *nacifrane* s tulipanima, a kasnije su bile stolice sa stolom od tvrdog drveta, *mali astal*, koji se mogao rasklopiti da bude po potrebi veći. I u ovoj sobi bila je *paorska peć*, okružena klupama, na kojima su spavala mala djeca. U *čistoj sobi* bilo je šest *šifonjera* (ormara). Svaka žena je u svojem *šifonjeru* držala svoju opremu.⁹ I u ovoj sobi bila je *paorska peć*. Do ženidbe su svi spavali u *čistoj sobi*, dok je u *stražnjoj sobi* prvobitno bila *štala*. Nakon ženidbe sinova proširili su stambeni prostor. U *sridnjoj sobi* spavali su *majka* i *baćo*, Andrija i njegova žena Katica s djecom u *stražnjoj sobi*, a Franjo i Janja u *kiljercu*. Postojao je još jedan *kiljerac* uz *konjsku košaru* u kojemu su spavali Antun i njegova žena Pavka.

⁵ To je bio Ferdinandov kanal iz vremena Austro-Ugarske, kasnije preimenovan u kanal kralja Petra.

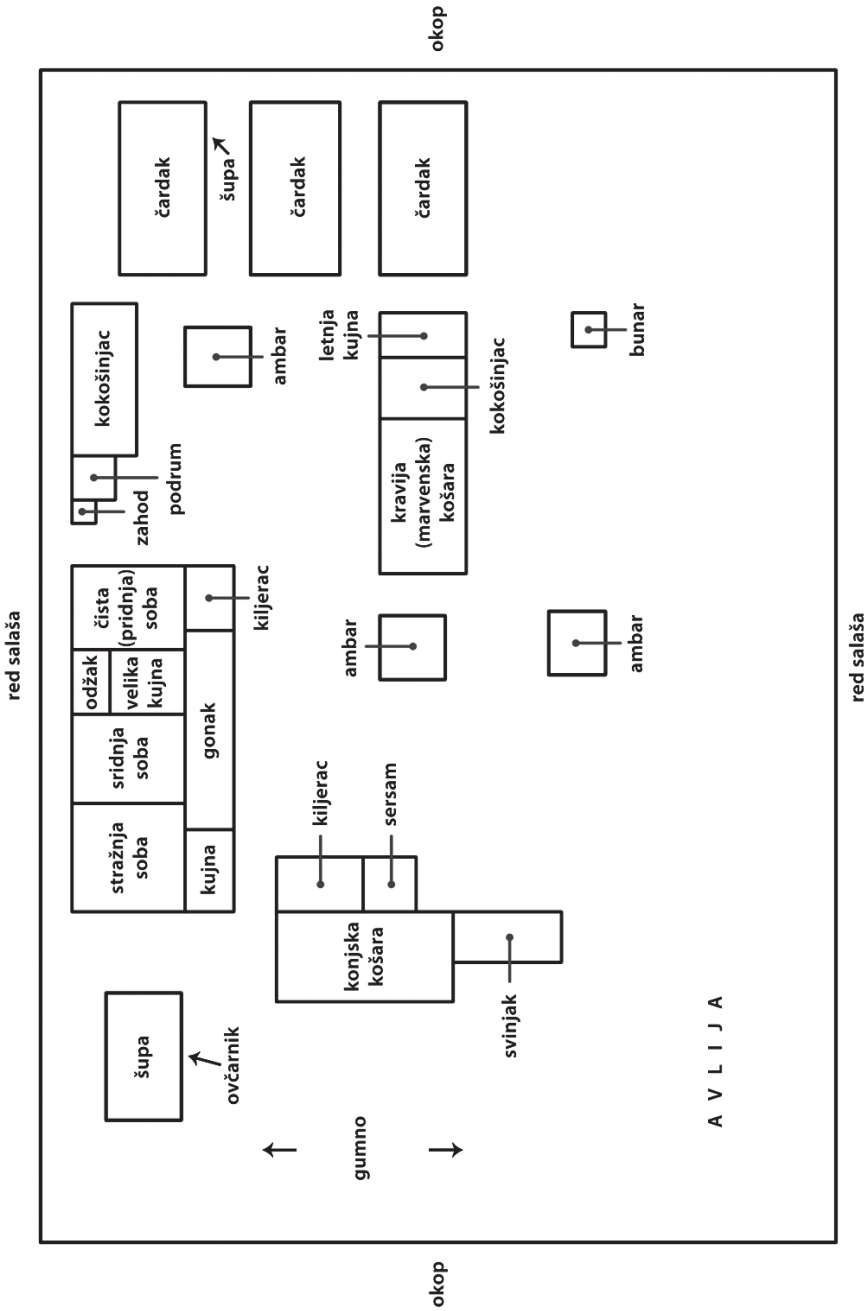
⁶ Zahvaljujem Matiji Dronjiću na grafičkom uređenju rodovskog stabla i tlocrta kuće i kućišta *salaša*.

⁷ *Paorska peć* zidana je od valjaka zemlje, koji su se izrađivali tako da se u zobnu slamu pomiješalo blato, a rukama su se oblikovali valjci. Imala je četvrtast tlocrt, odozdo je peć bila poduprta s okvirom od trske, odozdol prema gornjem dijelu peći slagali su se valjci. Odozgor se ponovno čitava konstrukcija učvrstila okvirom od trske. Odozdol prema gore peć se kupolasto oblikovala. Iza *paorske peći* bio je *zapećak*.

⁸ Spremnica za rublje s tri ladice (*fioke*).

⁹ U pravilu je svaka žena imala dvije *dunje* i četiri jastuka koji se nisu upotrebljavali.

REKONSTRUKCIJA TLOCRTA SALAŠA ZADRUŽE MATARIČI-OPŠTINARI

Prilog 2. Tlocrt salaša Ivana Opštinara. Izradila Milana Černelić 1981. godine.

Kako su *Opštinari* osim svoje zemlje obrađivali zemlju od svećenika, onda su na *popinom salašu* boravili najstariji Ivanov sin Stipan sa ženom Marijom.

U *velikoj kujni* se nalazio uzidani ormar u kojemu se držalo posuđe. Ta je prostorija bila neke vrste predsoblja za *odžak*, prostor u kojemu je nekada bilo ognjište. *Odžak* je građen u obliku svoda, a odozgor su *okačene priglice*, motke na kojima se sušilo meso. Tu su bili i *banki* (jed. *banak*) zidani od *prisne ciglje* i čerpića. Odatle se ložilo u *paorske peći* u sobama. Dim je iz sobnih peći izlazio prema *odžaku*. U ranija vremena se na tim *bankovima* i kuhalo. Zimi je *odžak* služio kao ostava. Kada je kazivačica Janja došla u kuću *Opštinaru*, na *banku* se u to vrijeme još samo zagrijavala voda. U *kujni* je bio zidani *špojert od ciglje*. *Kujna* se nalazila ispred *stražnje sobe* i iz *špojerta* se ložilo u peć u sobi. U *kujni* je bila velika polica na kojoj se naslanjalo posuđe, a ispod police bili su *ekseri* i *povišane laboške* (posuđe), najviše *plehane*. U to vrijeme posuđe je samo iznimno bilo zemljano, koristili su još samo *tepcije od zemljave* i *kuglofe*. U *gonku* je bila *sinija* s malim stolcima, koji su se koristili ljeti kad se jelo u *avliji* u *ladu* pod drvetom. Kasnije se vani jelo za velikim stolom. U *kiljercu* uz *salaš* bio je krevet, dvije stolice i *roljka*, naprava uz pomoć koje su se *roljale* (peglale) košulje i *kudeljni peškiri*.

U *avliji* nasuprot *stražnjoj sobi* nalazila se *šupa* zidana od *cigalja*, pokrivena trskom. U *šupi* su se držale *drljače*, *valjak*, *brana* i ostali sitniji pribor za obradu zemlje. Ispod *šupe* je bio *ovčarnik*. Nasuprot *šupi* i *kujni* bila je *konjska košara*, štala za konje, uz koju je bio još jedan *kiljerac*, u kojemu je od namještaja bio samo jedan krevet. *Košara* je bila zidana od naboja, pokrivena trskom. Uz *kiljerac* je bio *sersam*, prostorija u koju se odlagala konjska oprema. U produžetku *konjske košare* bio je *svinjak* zidan od *prošća* (pruća) i valjaka od zemlje povezanih blatom. Nasuprot *salašu* bila su dva *ambara*, odijeljeni jedan od drugoga.¹⁰ U produžetku jednoga od *ambara* nalazila se *kravija* ili *marvenska košara* koja je zidana na isti način kao i *košara*. Uz nju je bio izgrađen *kokošinjac* od cigala. Uz *kokošinjac* je *litnja kujna* pod nadstrešnicom s *katlankama* (kotlovima) za kuhanje. Uz *salaš* nasuprot čiste sobe bili su smješteni jedan do drugoga zahod, podrum i još jedan *kokošinjac*, ispred kojega se nalazio treći *ambar*. Nešto dalje od *kokošinjca* prema *okopu* nalazila su se tri *čardaka*. Jedan od njih je ozidan, a ispod njega je bila *šupa* od letava, postavljena na debele stupove, spremište za kola i plugove. Ranije je s druge strane ispod *čardaka* bila *litnja kujna*, koja je kasnije premještena uz *kokošinjac*. Druga dva *čardaka* su bila niža, sa stupcima koji su bili postavljeni u temelju. *Čardaci* su bili pokriveni crijepom.

U podrumu se pohranjivao krumpir, peršin, bundeva, kiseli kupus. Na tavanu *salaša* držali su se sljedeći artikli: sanduk brašna, *načve* (korito za miješenje kruha), *džakovi* (vreće od jute), u vrijeme žetve i hrana: kukuruz, žitarice, tkalački stan (ljetiti), kolovrati, stari sanduci. Na tavanu *konjske košare* ostavljao se rani kukuruz, a na tavanu *kravije košare* bio je *golubinjak*.

¹⁰ *Ambari* su bili izgrađeni od dasaka na stupce. Temelj se sastojao od četiri *sanke* na stupićima, a odozgor su bili postavljeni deblji balvani zvani *slimena*. Bili su pokriveni *crijepom*.

Salaš s avlijom bio je ograđen od *prošća*, bagremovih letvica. Unutar *avlije* sa dva kraja nalazio se *okop* na kojemu je *marva* pasla. To je bio ograđen prostor. *Gumno* je zauzimalo prostor iza *šupe*, *konjske košare* i *svinjaka*. Tu se *dila kamara*,¹¹ i vršilo žito. Iza *kravije košare* bilo se mjesto određeno za *dubar*.

Opštinari su 1929. godine kupili još jedan veliki *salaš*, koji se sastojao od dvije sobe i *kujne*, a od gospodarskih zgrada imali su: *marvensku* i *konjsku košaru*, *kujnu*, *šupu* i *svinjak*.

Ložilo se *ogrizinama* (ostacima kukuruzovine), granjem, *kočanjicama* (okrunjeni klipovi kukuruza). Cjepanica nije bilo. Za rasvjetu su služile petrolejske lampe zvane *sviće*. U kući su bile obješene na zid, a u štali su bile ručne *sviće*.

Od domaćih životinja držali su osam volova, šest krava, osam konja, četiri kрмаče, prasaca koliko ih se oprasilo (osam do deset puta godišnje), sedam ovaca, preko 200 kokošiju, trideset do četrdeset *pućaka* (purana) i nešto malo gusaka, koje su uzgajali radi perja. Imali su i četiri *kera* (psa) i dvije do tri mačke. *Opštinari* nisu uzgajali pčele.

Od oruđa su imali četiri pluga (dva drvena i dva željezna), drljaču, branu, valjak, željeznu sijačicu, *eksipator* za duboko oranje u proljeće, sedam motika. Posjedovali su četvora kola, dvojica s konjskom i dvojica s volovskom zapregom, koja su bila veća, namijenjena za odlazak u crkvu. U zadrugi su se služili jednim tkalačkim stanom, a svaka je žena imala vlastiti kolovrat.

Na *salašima* na Bezdanskom putu u zadrugama se u prosjeku držalo deset do dvadeset ovaca, pedeset do šezdeset kokošiju, dvadeset do trideset gusaka, katkad i do pedeset, nešto *pućaka*, (purana) ali tek nakon Prvoga svjetskog rata. Prije Prvoga svjetskog rata svaka je zadruga imala jednu do dvije krave, a nakon rata na svakih pet jutara zemlje dolazila je jedna krava. Imali su i nešto konja, koje su koristili za oranje. Svinje su uzgajali u manjim količinama, samo za vlastite potrebe. Pčele nisu uzgajali. Obavezno su imali pse i mačke. Postojale su posebne vrste *kerova* zvani *bundaši* (vrsta velikih *rundavih* pasa). Svaka kuća imala je najmanje tri do četiri pluga. Uprezali su po četiri vola, a katkada šest, i po tri konja (jedna uprega = 1 *čuk*). Do vremena poslije Prvoga svjetskog rata koristili su brane od pruća,¹² kada su ih zamijenile okrugle željezne brane. Svaka zadruga posjedovala je dvije takve brane i po dvije drljače. Imali su obično jedna svečana kola i pet do šest radnih kola, koja su bila dulja i s *lojtrama* (ljestvama). Svaka kuća imala je tkalački stan, kojega su poneke žene donosile udajom u zadrugu, ako su dolazile iz bogatije obitelji. Svaka kuća imala je obavezno dvije do tri *prešlice* i kolovrate.

Privatna imovina

Privatne imovine u *velikoj kući* Ivana *Opštinar*a zapravo i nije bilo. Vlasništvom žene smatra se samo *dar* koji je donosila u brak, a koji se sastojao od posuđa, odjeće, perja i dukata. Dukate su snahe dobivale i od svekrve. Ako je žena donosila novac udajom, nije to bilo vlasništvo njezine uže obitelji, već zajedničko zadrugno. Poneg-

¹¹ Žito se poslagalo uspravno u *krstine* nakon kosidbe.

¹² To je bila bodljikava vrsta granja zvana *trnica*.

dje se i *marva* donosila na *dar*, ali kod *Opštinar*a to nije bio slučaj. Zemlja nije mogla biti privatno vlasništvo u okviru zadruga.

Za razliku od Matarića, na *salašima* na Bezdanskom putu svaki pojedinac, kao i njegova obitelj, osim zajedničke zadružne imovine mogao je imati vlastitu zemlju. Zemlja se može steći nasljedstvom od ženinog oca i kupovinom. Tu su zemlju svi zajedno obrađivali, ali je svaki svoj prirod držao zasebno u *čardaku*. Urod sa te zemlje se prodavao i zarada je pripadala njezinoj užoj obitelji. Osim zemlje žena je udajom u brak donosila kravu, kobilu, kola, vršalicu. To je bio njezin *tal*, koji je također pripadao njezinoj užoj obitelji. Ako bi donijela nešto od alata, svi članovi zadruga mogli su se njime koristiti. Ako bi uža obitelj imala i vlastitu kravu, ne i vlastitu zemlju, krava bi se hranila na račun zadruga, ali bi se mlijeko davalo u kuću.

Svaka žena posjedovala je kolovrat i *prešlicu*, što je bilo njezino osobno vlasništvo.

Gospodarenje

Opštinari su *marvu* vodili na *okop* oko *salaša* i na *okop* *popina salaša*, kojega su uzeli u *zakup*. Plaćalo mu se u hrani (devet do deset *meteri* kukuruza i pet *meteri* žita). Krave su pasle na *okopu u ogradi*, volove su hranili *mišlingom* (ranim pokošenim ječmom). Na *strnjiku* su se tjerale krave i svinje. Svinjara su unajmili, prvi je bio iz Sonte, a drugi iz Sombora. Spavao je u *kiljercu* u *avliji*. Za usluge mu se plaćalo novcem, katkada su mu se kupili odijelo i obuća. Ovce i krave su same išle u *okop*, kad se vrate u *avliju*, odvajaju ih *ređuše*. Za vlastite potrebe zaklali su četiri svinje, dobili su više od *metera* (100 kg) masti, što je bilo dovoljno za godinu dana. Osim svinjske masti koristili su i kravlje maslo. Od mliječnih proizvoda pravili su *somborski* i *tučeni sir*.¹³ *Somborski sir* su preprodavači prodavali na veliko u Zagrebu, Osijeku i Beogradu, a *tučeni sir* se prodavao samo u Somboru. Prodavali su svaki tjedan po deset kilograma *somborskoga* sira, a *tučenoga* nakon Božića do sto kilograma. Prodavale su žene i polagale račune *gazdi*.

Na *salašima* na Bezdanskom putu svaka je zadružna kuća izgonila stoku na svoje pašnjake. Kako je pašnjaka bilo malo, izgonila se stoka i na *strnjište*, najčešće su za to bila zadužena djeca, čuvali su ovce, svinje, goveda, guske. Često su izvodili i konje preko noći.

Veterinari nisu obilazili *salaše*, već bi jedini veterinar iz Sombora dolazio na *salaše* Matariće samo u slučaju težih oboljenja. Zadrugari su sami liječili stoku. Na

¹³ Kad se krava navečer pomuzla, mlijeko se rashladilo i pomiješalo s mlijekom pomuzenim ujutro (na 15 litara večernjeg mlijeka dodaje se pet litara jutarnjeg). Za sirište se koristio teleći želudac. Svakih dva do tri dana nadolijevala se surutka, promiješalo se da *uzrija*, posolilo te stavljalo u krpe odstajati sat dva. Nakon toga se sir sjekao, stavljao u hladnu vodu, izvadio iz vode i slagao u kačicu, posolio i pritisnuo kamenom. Odlijevala se surutka i kad bi se kačica napunila, zavezala bi se i sir se ostavio tako stajati dva do tri dana. Tučeni sir se pravio na isti način kao i *somborski*, samo bez vode. Pripremao se u vrijeme žetve. Kad se kačica napunila zatvarala se i ostavila tako stajati do Gospojine. Tada su sir izvadili iz kačice i stavljali na *čaršap*. Mljeli su ga na *mašinu*, solili i nabijali, prekrivali ga odozgor s krpama, a preko krpa stavljali su žutu zemlju i tako ostavljali sve do Božića.

salašima na Bezdanskom putu spominju se *štrojači*, koji su obilazili *salaše* sa svrhom liječenja stoke.

Zadrugari se nisu bavili uzgojem pčela, ribolovom i lovom.

Opštinari su od žitarica najviše sijali pšenicu i kukuruz od trideset do trideset i šest jutara, a pored toga još i ječam, *mišling*, *ditelinu*, *muhare* (ljepljivu vrstu trave) i zob za stočnu prehranu. Imali su prirod i do tristo pedeset *meteri* po jutru. Na *salašima* na Bezdanskom putu također se najviše sijala pšenica, a osim toga i ječam i zob, dok je kukuruz bio manje zastupljen. Početkom XX. stoljeća nije još bilo *čardaka* za kukuruz, bilo je *ambara* za ostale žitarice na *fioke*, pregrade za pojedine vrste žitarica.

Za obavljanje poljskih poslova *Opštinari* su unajmili risare, za žetvu do šest *risara*, a za okapanje kukuruza i do četrnaest. *Risari* su za vrijeme obavljanja poslova spavali u *kaštelju*, gospodarskoj zgradi na *popinom salašu*. Za obavljeni posao *risari* su od žetve dobivali dvanaesti *krst* od jutra, a od kukuruza tri metra po jutru. *Risari* su bili iz jedne kuće, obično braća. Najstariji je bio Marko, koji je kod *Opštinarara* radio kao *risar* petnaest godina, a njegov mlađi brat je nakon njega još trideset godina bio *risar* u zadruzi. Njih dvojica bili su tzv. *bandigazde* i dovodili su svoju rodbinu da rade za *ris*. Na *salašima* na Bezdanskom putu zadružne obitelji, kao i nuklearne s više zemlje u posjedu, također su uzimali *risare* za sezonske poslove, zaradili su jedan *meter* žita po jutru i dvanaesti ili trinaesti dio od uroda kukuruza.

Žito se vršilo konjima do pred Prvi svjetski rat i na *salašima* na Bezdanskom putu i u Matarićima, nakon toga parnom vršalicom koja je bila željezna s drvenim *elevatorom* koji je odvajao slamu, dok se očišćeno žito puštalo u *treš*. Nakon toga slijedilo je vijanje žita na *vitrenjaču*, koja se pokretala ručicom na vjetru da se žito očisti od zaostalih nečistoća. Još prije Prvoga svjetskog rata žito se mljelo na *suvajama*, za sve *salaše* služila je jedna *suvoja*, a njome je upravljao *suvajdžija*, kome se za uslugu plaćao *ušur*, no kazivači se nisu sjećali koliko je novaca iznosio. Nakon toga žito se mljelo u mlinovima. Usluga se plaćala žitom, četrnaest kilograma po metru.

Opštinari su imali malu *bašču* iza *salaša*. Uzgajali su krumpir, luk, kupus, zelene, pola jutra maka. Voća je bilo malo, nešto višanja, tri stabla oraha (dva na *njivi*, jedan u *avliji*), imali su dudove i šljive u *avliji*. Iste voćke su uzgajali i na *salašima* na Bezdanskom putu, spominju se još i trešnje, jabuke, *kajsije*, *briske*, *gunje*. Svaka zadružna kuća je u prosjeku imala oko 100-300 čokota vinograda. U vinogradu bi se zasadila i poneka voćka. *Opštinari* su ranije imali vinograde, ali su ih još u vrijeme Prvoga svjetskog rata povadili. Povrće se slabo uzgajalo, imali su malu *bašču* uz *avliju*. Sijali su i konoplju. Žene su se redale u poslovima oko konoplje, pa je svekrva svakoj davala po pet kilograma na raspolaganje. Miješala se s kupljenim pamukom. Svaka je žena koristila konoplju za izradu *slamarica*, *peškira* za svoju obitelj i za *darove* (opremu) za kćeri. Višak konoplje se prodavao.

Kod *Opštinarara* se trgovinom bavio najstariji brat, a netko od ostale braće bi mu pritom pomagao. Najviše se prodavalo žito i kukuruz, manje ječam, od *marve* se prodavala nazimad, volovi ili junice, ždrebad i konji. Ovce nisu prodavane. Nakon obavljene prodaje najstariji brat bi podnosio račun ocu, koji je raspolagao novcem.

Na *salašima* na Bezdanskom putu trgovina nije bila osobito razvijena. Prodavalo se nešto stoke i žita, ako bi se proizvelo više nego što je bilo potrebno za obitelj. Otac je nadzirao prodaju, no sam nije trgovao, već bi nekoga od braće odredio za taj posao. Jedan brat je prodavao stoku, a drugi žito. Osim žita prodavala se i slama i kukuruzovina. Također bi svu zaradu predavali ocu, koji je raspolagao novcem, jedino je zarada od kukuruzovine pripala onome tko ju je prodavao.

Na obje lokacije zadružne obitelji su uglavnom podmirivale vlastite potrebe iz vlastitoga rada. Kupovali su samo *špeceraj* (sol, šećer, petrolej i sl.). Kupovala se i odjeća i obuća. Od svekra je svaka snaha dobila nakon žetve *cicovo ruvo*, koje se sastoji od suknje, bluze i pregače, a nakon berbe kukuruza debele suknje, papuče i *parketsku* bluzu (*Opštinari*). Domaćin zadruge kupuje odjeću za članove obitelji, gornje odijelo, radno i svečano, *čorape* i obuću; odijelo se šivalo kod krojača, a opanke i čizme kupovali su kod opančara u Somboru i Bezdanu, dok su žene tkale gaće i košulje (*salaši* na Bezdanskom putu). Kod *Opštinar*a je svekrva tkala za svakoga člana obitelji i dijelila im po potrebi. Vunu su žene zajednički koristile po potrebi za izradu *pulovera*, *čorapa*, *čaršapa* i *ponjavaca*.

Domaćin je raspolagao novcem i vodio računa o tome na što se troši. Novac su čuvali, i raspoređivali domaćin i njegova žena. Ostali članovi zadruge nisu imali uvid u prihode. Na *salašima* na Bezdanskom putu novac se čuvao na *slimenu*, uzdužnoj gredi u sobi. Svi su znali gdje novac stoji, ali ga nitko nije dirao. U slučaju da u odsustvu domaćina treba nešto isplatiti, umjesto njega isplatu je obavljala njegova žena, koja je domaćina o tome obavijestila kad se vratio kući.

Život u zadruzi

Upravljanje zadrugom i raspodjela posla

Domaćin zadruge je na obje lokacije u pravilu bio najstariji član, otac ili djed, ako je bio živ. Ukućani ga zovu *bačo* ili *dida*, na *salašima* na Bezdanskom putu *čiko*, a službena mu je titula bila *gazda*. *Gazda* je upravljao zadrugom, raspolagao imovinom, određivao poslove i nadgledao ih. Njegova se riječ slušala i morao je znati sve što se događa. U zadruzi Matarići – *Opštinari* sve poslove koje bi trebao obavljati domaćin, kao što su trgovina, vanjski poslovi s vlastima, izviđanje cijena na tržištu, obavljao je njegov najstariji sin, kao i sve druge poslove koje mu je *gazda* naredio da obavi. On je bio *gazdin* zamjenik, no inače je sudjelovao ravnopravno sa svim ostalim ukućanima u svim ostalim poslovima. U slučaju *gazdine* smrti njegova žena je preuzimala upravljanje, dok je najstariji sin i dalje izvršavao sve poslove koje bi mu ona odredila. Inače je najstariji sin s obitelji bio na *popinom salašu*, gdje je bio svoj *gazda*. Iz kuće su donosili gotovu hranu za njegovu ženu i djecu, dok je on jeo s ostalima u matičnoj kući. Na *salašima* na Bezdanskom putu u slučaju da otac nije živ, nije bilo posebnoga *gazde*, već su braća zajednički *gazdovali* po dogovoru. Ponekad je otac još za života odredio tko će ga naslijediti u ulozi *gazde*, a on je započinjao preuzimati tu dužnost i u slučaju da mu otac uznemogne. Najčešće su se zadruge

u tim okolnostima dijelile. Svaki sin je mogao osnovati vlastitu zadrugu. Žena nije mogla upravljati zadrugom.

Majka (domaćinova žena) bila je *gazdarica*. Ona je određivala što će se kuhati i općenito sve ženske poslove. Zapovijedala je snahama. Kod *Opštinar*a je gazdarica određivala *snajama*, *redušama*, što će kuhati i peći. *Reduše* su se birale svake subote, tri snahe su se izmjenjivale jednom tjedno u obavljanju kućanskih poslova. Svaka *reduša* je za sobom sve pospremila i oribala, pripremila sve za sutradan, kada je u nedjelju nova *reduša* preuzimala svoj red. *Reduša* je pekla kruh tri puta tjedno, pomuzla krave, pravila sir, kupila jaja i pospremala kuću. Ostale žene su joj po potrebi pomagale. Rublje svih članova obitelji zajednički su prale sve tri snahe.¹⁴ Nova nevjesta je prve godine u braku bila pošteđena od poslova, učila se kućanskim poslovima i posluživala je jelo. Na *salašima* na Bezdanskom putu, osim spomenutih uobičajenih obveza, kazivač je spomenuo da je *redušina* dužnost bila prati noge svekru i svekrvi svaku večer, a svako jutro morala im je ljubiti ruke. Ovdje je dužnost *gazdarice* bio odlazak po *špeceraj*, ponekad u društvu *gazde*, koji bi onda i plaćao. *Gazdarica* im je pomagala, ako je bila *čestita* i u dobrim odnosima sa snahama. Kada se pralo rublje, žene nisu radile u polju, sve žene su zajednički prale rublje, osim *reduše*, svekrve i kćeri. Kazivači su naglasili da se u zadružnoj obitelji Matarić – *Opštinari* za vrijeme sezonskih poslova nisu izmjenjivale *reduše*, već je u kući ostajala i kuhala Katica, Andrijina žena, jer je ona jedina imala malu djecu i nije išla raditi u polje. Ostale žene nisu imale djecu, jer su im djeca umirala u ranoj životnoj dobi, ponajviše od tuberkuloze (Prilog 1).

Muški poslovi su bili podijeljeni po dužnostima na svinjara, kravara, volara, kočijaša, a kod *Opštinar*a je Andrija bio volar, a Antun i Franjo su bili kočijaši.¹⁵ Zimi su krave bile na *salašu*, a volovi na *popinom salašu*, gdje ih je hranio najstariji brat Stipan. Svake su nedjelje davali *popi* jedan kilogram sira, trideset šest pari živadi godišnje i nešto jaja osim ugovorene *arend*e. Ranije su davali i jedno svinjčće. Kazivač je napomenuo da su na *salašima* na Bezdanskom putu pojedine zadružne obitelji kupovale još jedan *salaš*, pa je onda u tom slučaju jedan od sinova sa ženom i djecom tamo živio i radio. U tom slučaju bio je oslobođen od ostalih poslova, ali je bio dužan ocu podnositi izvještaj o obavljenom poslu. Osim toga, pojedine su obitelji, bilo zadružne bilo nuklearne, uzimale za ispomoć tzv. *biroše* s obitelji. Dali su im *kvartir* (kućica u *avliji* koja se sastojala od sobe, *kujne* i *špajza*) i dvanaest *met*er² žita godišnje, jutro zemlje i jednog *ranjanika* (debelo svinjčće). Umjesto svinjčeta mogli

¹⁴ Od kokošjega izmeta (*galebica*) se kuhala *lušija* u kojoj se iskuhavalo rublje (*lužila pređa*).

¹⁵ Naprijed je bilo spomenuto da su *Opštinari* unajmljivali svinjara. Na *salašima* na Bezdanskom putu i zadružne i nuklearne obitelji imale su posebnog *svinjarčića* koji je tjerao svinje na *strnjiku*, ako i kada u kući nije bilo djece. Također su obitelji koje nisu imale dovoljno muške djece, ili ih uopće nije bilo (a to su uglavnom nuklearne obitelji), uzimale tzv. *misečnog slugu*, koji je obavljao muške poslove ili neke određene poslove za koje nije bilo radne snage u kući. Spavao je u *štali* i obavljao sve poslove koje bi mu ukućani odredili. Hranio se (*kostiro*) kod gazde.

su dobiti i određenu količinu svinjskog mesa. *Gazda* je određivao što će se raditi, do mraka su morali obaviti zadani posao. Takvi *biroši* boravili su u jednoj obitelji po godinu dana, no mogli su ostat i dulje, ako su bili obostrano zadovoljni obavljenim poslom odnosno zaradom.

Dnevni kućni red

Opštinari su ustajali u tri sata ujutro kad nije bila sezona poslova, a ljeti u jedan sat kako bi nahranili *marvu* da bi u dva sata krenuli u polje na posao. Prva je ustajala *reduša*, potom ostale žene, a za njima muškarci. Svekar i svekrva su spavali dulje, približno do pet ili šest sati.¹⁶ Do šest sati je *reduša* pripremila doručak (*ručak*). Ručak (*užina*) je bio u podne, a u četiri sata popodne u sezoni poljskih poslova bila je *mala užina*. Večera je bila u večernjim satima. Za *ručak* su najviše jeli *bundeve*, *čavlije*,¹⁷ kupusa, slanine, paprike, sira. Za *užinu* je tri puta u tjednu bilo meso: ponedjeljkom krumpir, tjestenina ili *čorba* s komadom mesa, srijedom je bio grah s mesom, a četvrtkom živina, kolač i *papula*, grah kuhan na gusto. Subotom su se za *užinu* pripremla jela od sira. Nedjeljna *užina* je bila od mesa, obavezno se pripremao i kolač. Za večeru su se obično jeli ostaci od užine, mlijeko i sir.

Svi ukućani su sjedili za stolom. Svaki put su se prije jela pomolili.¹⁸ Na čelu stola je sjedio *gazda*, njemu s desne strane *gazdarica*. Do njih su sjedili muškarci, a žene na kraju stola. Djeca su sjedila *didi* i *majki* u krilu.¹⁹ Svinjar je sjedio sa ženama. *Reduša* je posluživala jelo za stolom a mlada nevjesta vodu. U prvoj polovici dvadesetog stoljeća *reduše* su jele zajedno s ostalim ukućanima nakon što su ih poslužile. Pričalo se da je u ranija vremena *reduša* stajala dok su ostali jeli. *Dida* je sjekao kruh, a *majka* je dijelila kruh i meso. Svatko je jeo iz vlastitoga tanjura. O poslu se nisu svakodnevno dogovarali, već samo kad je trebalo započeti neki novi posao. Svatko je znao što mu je bila dužnost.

Slična su pravila bila i na *salašima* na Bezdanskom putu. Kad se završilo s jelom, nitko nije zatražio još hrane sve dok im to ne bi ponudili *gazda* ili *gazdarica*. Svi su također jeli iz svojih zemljanih tanjura, a djeca iz zajedničke zdjele. Kad su djeca malo poodrasla jela su za *sinijom*. Otac je i ovdje sjekao kruh, mesom se prvi poslužio, a ostatak su ostali zadrugari podijelili. Svi su vodu pili iz zajedničkog *bokala* (vrča). Nije se čekalo da *reduša* napuni ponovno *bokal* kad se isprazni, već je to bila dužnost onoga tko je popio zadnju vodu iz *bokala*.

¹⁶ Na *salašima* na Bezdanskom putu ustajanje je ljeti bilo u tri sata, a zimi samo kad se išlo s konjima na *pijac* nešto kasnije (nije precizirano koliko kasnije).

¹⁷ To je bilo jelo od skuhanе surutke, zaprženo koprom i začinjeno jajima.

¹⁸ Molitva je bila obavezna i pri lijevanju i ustajanju. Nedjeljom i blagdanima svi su išli u crkvu, osim *reduše*.

¹⁹ Na *salašima* na Bezdanskom putu djeca su sjedila u *zapecku* na daskama. Kazivač nije znao kakav je bio raspored sjedenja ostalih ukućana za stolom.

Odnosi među zadrugarima

U zadruci *Opštinar*a odnosi su bili složni, međutim samo između tri uže obitelji. Nisu se najbolje slagali s obitelji najstarijeg brata Stipana, jer su se oni držali posebno. Međutim, morali su biti zajedno dok je otac bio živ. Stipan je bio *prkonjica*, rado je išao u *bircuz*, ogovarao je snahe, volio ih je *bocnuti*. Snahe se nisu slagale ni sa svekrvom, osim Katice, Andrijine žene. Ženama nije bilo pravo što su one morale obavljati sve poslove, dok je Katica bila privilegirana, jer je imala djecu. Pavka i Janja su se tome protivile, ali ih muškarci nisu podržavali niti branili. Janja je smatrala da žene u zadrugama nitko nije štutio. Kod *Opštinar*a nije bilo *domazeta*.²⁰

Na *salašima* na Bezdanskom putu odnosi u zadrugama bili su dobri i složni, jer se iskazivalo poštovanje prema starijima i prema ženama. U kući im ništa nije manjkalo, uvijek je bilo dosta jela i pića. *Dida* i *majka* brinuli su se o djeci, dok su im roditelji obavljali dnevne i sezonske poslove. Znali su da se mora raditi, bili su poslušni. Jedino se nisu uvijek najbolje slagale svekrva i snahe. Mladi momci su mogli izlaziti bez dozvole domaćina, ali su ujutro morali ustati kad ih je on budio da započnu s poslom.²¹

Društveni i pravni aspekti zadržanih obitelji

Zadruge su bile cijenjene u široj društvenoj sredini. Smatralo se da se ovakvom organizacijom obiteljskog života može bolje gospodariti i lakše stjecati imovinu. U zadruci *Opštinar*a roditelji su stoga nastojali da im se kćeri udaju u zadruge, jer su se više poštovala i bile bogatije od nuklearnih obitelji. Na *salašima* na Bezdanskom putu smatralo se da su zadruge jače od nuklearnih obitelji, jer su dužnosti bile podijeljene, dok je u samačkim obiteljima pojedinac morao sam o svemu brinuti. Tadašnji zakoni pogodovali su dobrom položaju žena u zadruci, prema mišljenju Alojzija Parčetića. Ako je žena donijela u zadržnu kuću zemlju, to je ostalo njezino privatno vlasništvo. U slučaju njezine smrti, muž nije dobivao ništa. Ako je imala djecu ta bi zemlja pripala djeci, a ako ih nije imala, zemlja se vraćala njezinoj obitelji. Ako je njezin muž prvi preminuo, njegov bi dio pripao ženi. Žena je imala pravo na vlasništvo muža, a on nije imao pravo na njezinu imovinu. Udovica je mogla ostati u zadruci doživotno, no ako bi se ponovno udala, gubila je pravo na mužev dio. Kod *Opštinar*a su bila nešto drugačija pravila. Udovica bez djece morala je odmah otići iz zadruge. Ako se nije preudala, odlazila je kod svojih roditelja. Ako je imala dijete mogla je ostati, ali je obično odlazila i odvodila dijete sa sobom. U slučaju da se uda, dobije ženski *tal*, a to je dio koji se davao kćerima. Ako njezin novi muž ne želi primiti njezinu djecu iz prvog braka, ostavljala ih je u zadruci.

Zadruga *Firanja* bila je nešto drugačije organizirana od ostalih zadruga na *salašima* na Bezdanskom putu. Otac i majka živjeli su u gradu, a sinovi su im davali

²⁰ Ponegdje se događalo da muž dođe ženi u kuću, ali to nikada nije dugo potrajalo, jer su mu se drugi muškarci izrugivali, pa su se takve uže obitelji najčešće odvojile od zadruge i osamostalile.

²¹ Neženje nisu spavale u sobi, već u svojem *ketrecu*, prućem ograđenom prostoru u *štali*, a više njega bio je viseći *ketrec* za odmaranje.

komenciju (određena količina od svega priroda). Sinovi su radili, a otac je izlazio na *salaš* i nadgledao posao. Sinovi su zajednički gazdovali po dogovoru.²² I *Opštinaru* su imali kuću u Somboru, koju su iznajmljivali stanarima, s mogućnošću korištenja po potrebi. Petkom su dolazili u grad radi *pijace* i nedjeljom u crkvu.

Dioba zadruga

Zadruga Matarići – Opštinaru

Do diobe zadruge 1935. godine došlo je po želji Ivanove žene Pauline, koja je oboljela na smrt i željela je da se za njezina života izvrši podjela. Uzroci diobe bili su dublje prirode, jer nisu svi članovi međusobno bili složni, pa su domaćini uviđali da nakon njihove smrti zajedničko vođenje gospodarstva ne bi bilo korisno, a pitanje je i bi li bilo moguće zadržati na okupu sve one koji se nisu međusobno mogli složiti. Na starom *salašu* ostao je Andrija sa svojom obitelji, a s njima su ostali i roditelji odnosno samo otac, budući da je *gazdarica* ubrzo umrla. Zemlja se dijelila po lozama, tako da je svaki brat dobio po dvadeset jutara zemlje, s izuzetkom Andrije, koji je dobio dvadeset i tri jutra, jer je *dida* ostao s njim. Osim toga, njemu je pripala i svota od dvadeset tisuća dinara, jer su bili najbrojniji. Za taj su novac kupili zemlju. Kazivači Franjo i Janja dobili su kuću koju je zadruga posjedovala u Somboru.²³ Stipan i Antun su dijelili novi *salaš* kupljen 1929. godine. Stipan je dobio *salaš*, jednu *košaru* i *svinjak*, a Antun drugu *košaru*, *kujnu* i *šupu* i dvadeset tisuća dinara da si sagradi *salaš*. Nije imao djece, pa je od te šupe napravio sobu. *Marvu*, živinu i prirod s polja dijelili su na pet jednakih dijelova, dakle, između četiri sina i oca. Svaki od njih dobio je četiri juneta, jednu kravu, krmaču, a prasce su podijelili ravnomjerno prema tome koliko ih je u tom trenutku bilo. Zapravo su stoku i živinu dijelili na tri dijela, budući da je Stipan već ranije nešto dobio, jer je živio odvojeno od ostalih na *popinu salašu*. Nakon diobe dobio je preostali dio koji mu je po spomenutim diobenim načelima pripadao. Kasnije je otac uzimao *komenciju*, određeni dio priroda sa zemlje od svakoga sina.

Svaki sin je od alata dobio po jedan plug. Budući da su imali dvije brane i dvije drljače, dokupili su toliko da svaki sin dobije po jednu branu i jednu drljaču. Ostale poljoprivredne alatke i mašina sijačica ostale su na starom *salašu* svima na raspolaganju po potrebi. Od namještaja je svaki sin dobio po dva kreveta, a od preostalog upotrebljivog inventara svatko je dobio ponešto.

Dioba zadruga na salašima na Bezdanskom putu

Zadruge su se većinom počele dijeliti nakon Prvoga svjetskog rata. Osnovna pravila kod diobe bila su identična kao i kod diobe zadruga Matarići – *Opštinaru*.

²² Kazivač o tome nije znao pojedinosti, no mislio je da je zadrugom upravljao najstariji brat.

²³ Budući da Janja i Franjo nisu imali djece, u vrijeme istraživanja u njihovoj kući su osim njih živjeli Andrijina kćer Marija s mužem. Marija je rođena nakon podjele zadruge. Andrijin sin Đeno ostao je na starom *salašu*.

Najčešći interni razlozi za diobu bila je želja sinova da budu sami svoje *gazde* i da im više otac ne gospodari. Otac je obično prije smrti podijelio imovinu približno na jednake dijelove. Događalo se da podjela nije ravnopravna, no to je ovisilo o tome kako je pojedini sin postupao prema ocu. On je imao pravo učiniti prema vlastitoj procjeni, međutim, većinom se ipak dijelilo na jednake dijelove, jedino što bi netko dobio bližu a netko udaljeniju parcelu zemlje. Stoka se dijelila po glavama na jednake dijelove. Kćeri su svoj manji *ris* ili *tal* u novcu ili u zemlji, stoci dobile kada su se udavale. Prirod sa zemlje također se dijelio na jednake dijelove. Dijelili su se sporazumno među sobom, ako to otac nije za života učinio. Otac je mogao raspustiti zadrugu i za života i ostati kod jednog od sinova po vlastitom izboru. U tom bi slučaju sin kod kojega je otac ostao dobio veći dio imovine. Nakon očeve smrti on je sve to i nasljeđivao. To je mogla biti zemlja, stoka, neki alat i dr. Sav alat i pribor podijelili su također na približno jednake dijelove. Veće strojeve nisu dijelili, već su ih koristili svi po potrebi.²⁴

Završni osvrt na običajno-pravne i zakonske aspekte nasljeđivanja i diobe zadruga

U ovome radu zadržala bih se u razmatranju ovih aspekata zadružnog obiteljskog života samo na primjerima ovih zadruga, iako je to važno pitanje kada je riječ o istraživanju zadruga uopće. Šire razmatranje ovih pitanja zahtijevalo bi jednu posebnu studiju. Kazivanja o diobi zadruga na ovim lokacijama nisu dovoljno precizna, odnosno nije dovoljno jasno naznačeno jesu li se zadruge dijelile prema zakonskim odredbama ili samo interno prema određenim običajno-pravnim normama koje su imale znatnog utjecaja na ustroj obiteljskog života kada je riječ o diobi zadruga uopće (usp. Čapo-Žmegač 2001, 503) i napose kad je riječ o Bunjevcima kako u Bačkoj tako i u Primorju i Lici (Černelić, 2006, 52-53; 152, *ibid* 2009). Izjavom da su tadašnji zakoni, misleći pritom na početak XX. stoljeća do Drugoga svjetskog rata, pogodovali relativno dobrom položaju žena u zadrugi, kazivač Alojzije Parčetić je po svoj prilici imao na umu Ugarski zakon koji je vrijedio za Baranju, Bačku i Banat u to vrijeme. Taj se zakon ravnao prema odredbama građanskog prava, u kojemu su zadruge bile upisane kao vlasništvo pojedinca, iako su on i njegova obitelj živjeli kao zajednica. Iako je 1918. godine osnivanjem Kraljevine SHS nastao novi državni ustroj, nije došlo do promjena na području agrarnog i zadružnog zakonodavstva. Sredinom dvadesetih godina XX. stoljeća, Ministarstvo pravosuđa u Beogradu počelo je raditi na kodifikaciji zadružnog prava za državu u cjelini na temelju građanskog prava kakvo je bilo na snazi u Srbiji, ali taj posao nije nikada bio dovršen (Pavličević 2010, 183-184). Upravo su se na ovome području zadruge raspadale u vrijeme kada zakonska regulativa po pitanju podjele imovine i prava nasljeđivanja nije bila dovoljno jasno artikulirana. Važnost običajnog prava u ustroju složenih oblika obiteljskog

²⁴ Tako su, primjerice, zajednički koristili *vik*. To je drvena posuda od četrdeset i osam kilograma, u *sridu* i *upopriko* ukrižene su željezne šipke. U nju bi se nasulo žitarice i kukuruz, poravnalo se i na taj bi se način mjerilo. Dvije *vike* su jedan *džak*, a tri *vike* jedan *mirov*.

života, kakav su bile i zadruge, tim je više dolazila do izražaja. Ako se oslonimo na kazivanje jedinog kazivača na *salašima* na Bezdanskom putu, koji je prilično dobro poznao društvene i obiteljske prilike toga vremena, može se zaključiti da su se zadrugari pridržavali odredaba spomenutoga Ugarskog zakona, koji je i dalje bio na snazi, iako više ne i formalno, no istodobno poštujući određene običajno-pravne norme, koje su imale posebnu važnost pri internim diobama (usp. Černelić 2006, 146-149). Čini se da su se na ovom području kombinirale i zakonske i običajno-pravne norme. Zanimljive su u tom kontekstu razlike između ove dvije lokacije na istome užem području okolice Sombora u odnosu na pitanje nasljeđivanja i općenito položaja žena u ovome obiteljskom sustavu, pa se stječe dojam na temelju iskaza kazivača da su u okviru zadruge Matarići – *Opštinar* prevladavali običajno-pravni aspekti, dok je na *salašima* na Bezdanskom putu prednost imala zakonska legislativa. Budući da ovi podaci ipak nisu dovoljno precizni, a mogu izražavati i stavove kazivača, kao što je i broj uzoraka zadružnih zajednica nedostatan, nije moguće dovoljno argumentirano zaključivati o ovim pitanjima. Osim toga, niti zadružno zakonodavstvo općenito nije dovoljno istraženo. Na ovim su se prostorima izmjenjivali različiti državni sustavi kroz relativno kratko vrijeme kao i na područjima na kojima obitavaju ostali bunjevački ogranci. Čini se da se pitanje zadružnog ustroja, nasljeđivanja, diobe i raspadanja ovakvog oblika obiteljskog suživota na razmeđu običajnog prava i nedovoljno artikulirane pravne regulative, rješavalo na različite načine unutar pojedinih zadruga, što je bilo uvjetovano specifičnim obiteljskim odnosima, ali i običajno-pravnim naslijeđem. Pojedini primjeri bunjevačkih zadruga u Bačkoj, Primorju i Lici ukazuju na važnost običajnog prava u rješavanju ovih pitanja i zaobilaznje pravnih institucija, no to je pitanje čije nam preciznije pojašnjavanje tek predstoji.

Literatura i izvori

Kratice za označavanje rukopisne arhivske građe:

Etnološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu – Zadruga = EZ FFZ Z

- Andrić, Jasna. 1992. Proslov. U: Željko Obad (ur.). *Seljačke obiteljske zadruge 1*. Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Zagreb: Otvoreno sveučilište. 5-7.
- Čapo Žmegač, Jasna. 2001. Od lokalne do nacionalne zajednice: seljačka društvena struktura. U: Zorica Vitez & Aleksandra Muraj (ur.). *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zagreb: Barbat, Galerija Klovićevi dvori, Institut za etnologiju i folkloristiku. 497-541.
- Černelić, Milana. 1979a. Zadruga Balažević-Marinkić, Tavankut. EZ FFZ Z 116.
- Černelić, Milana. 1979b. Zadruga Dulića, Đurđin. EZ FFZ Z 118.
- Černelić, Milana. 1979c. Zadruga Gabrića, Žednik. EZ FFZ Z 117.
- Černelić, Milana. 1981a. Zadruga Matarići – *Opštinar*, Matarići. EZ FFZ Z 138.
- Černelić, Milana. 1981b. Zadruga na salašima na Bezdanskom putu (salaši Firanj, Vujkovići, Jerkovići, Dorotići). EZ FFZ Z 143.

- Černelić, Milana. 1992. U: Željko Obad (ur.). *Seljačke obiteljske zadruge 1*. Publikacije Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Zagreb: Otvoreno sveučilište. 105-121.
- Černelić, Milana. 2006. *Bunjevačke studije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, FF-press.
- Černelić, Milana. 2009. Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like. *Senjski zbornik* 36, 301-321.
- Černelić, Milana. 2010. Velika familija Dulić na Đurđinu. *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata, 2. 107-139.
- Pavličević, Dragutin. 2010. *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II. (nakon 1881.)*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.

Summary

*Great house of Ivan Opštinar on Matarić granges near Sombor
Comparative review of the cooperatives on granges on Bezdan Road*

The author describes the cooperative family Matarići-Opštinari on Matarić granges, comparing them to the cooperatives on granges on Bezdan Road in the first half of the twentieth century, aiming to obtain a wider insight into these forms of family coexistence in the Croatian sub-ethnic group of Bunjevci in the surroundings of Sombor. The article describes the following basic features of the cooperative family life on both locations comparatively: common and private property, economy and management, organization of everyday life, daily and annual distribution of work, relationships between the members of cooperative and the division of cooperatives. Particular attention is paid to social and legal aspects of the cooperative families and their status in comparison with nuclear families. The article ends with the particular review of the issues regarding inheritance and division in cooperatives on this narrow territory of Bačka, both from the common law and legislative perspective. The article also points out the need to research these issues further on other territories in Bačka inhabited by Bunjevci, including other branches of this sub-ethnic group as well.

Keywords: Great house, family Matarići – Opštinari, cooperatives, Sombor, Bezdan Road